

2021

INFORMES EN CONTRAST

18 TURISME RESPONSABLE

CAMINS CAP A UN TURISME POSTCAPITALISTA

ROBERT FLETCHER, ASUNCIÓN BLANCO-ROMERO,
MACIÀ BLÁZQUEZ-SALOM, ERNEST CAÑADA,
IVAN MURRAY MAS, FILKA SEKULOVA

INFORMES EN CONTRAST
18

Camins cap a un turisme postcapitalista

Robert Fletcher, Asunción Blanco-Romero, Macià Blázquez-Salom,
Ernest Cañada, Ivan Murray Mas, Filka Sekulova

Alba Sud Editorial
Sèrie Informes en Contrast, núm. 18, 2021

Aquest informe és part del projecte d'I+D+i RTI2018-094844-B-C31 finançat per MCIN/AEI/10.13039/501100011033/ i per "ERDF A way of making Europe". També es publica amb el suport del projecte "Turisme inclusiu, una demanda de justícia global", executat per Alba Sud amb el suport de l'Ajuntament de Barcelona, convocatòria Justícia Global 2020.

Una primera versió d'aquest text, ara ampliada, va ser publicada en anglès per Taylor & Francis Group a Tourism Geographies, disponible en línia a: <https://doi.org/10.1080/14616688.2021.1965202>.

Del text:

Robert Fletcher, Asunción Blanco-Romero, Macià Blázquez-Salom, Ernest Cañada, Ivan Murray Mas, Filka Sekuloba

D'aquesta edició:

Alba Sud Editorial
www.albasud.org
info@albasud.org

Coordinació editorial: Ernest Cañada i Ivan Murray

Diseny gràfic: Boixader & Go

Fotografia de portada: Ernest Cañada
Barcelona, 2021

ISBN: 978-84-09-33932-7

Robert Fletcher

Professor Titular d'Universitat i membre del Grup de Sociologia del Desenvolupament i el Canvi de la Universitat de Wageningen (Països Baixos). És autor de [Romancing the Wild: Cultural Dimensions of Ecotourism](#) (Duke University, 2014); [The Conservation Revolution: Radical Ideas for Saving Nature beyond the Anthropocene](#) (en co-autoria amb Bram Büscher, Verso, 2020) i co-editor de [The Ecolaboratory: Environmental Governance and Economic Development in Costa Rica](#) (en co-edició amb Brian Dowd-Urbe i Guntra A. Aistara, Universitat d'Arizona, 2020) i [NatureTM Inc: Environmental Conservation in the Neoliberal Age](#) (en co-edició amb Bram Büscher i Wolfram Dressler, Universitat d'Arizona, 2014).

Asunción Blanco-Romero

Professora Titular d'Universitat al Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona (Espanya), i també participa amb la UNED (Universitat Nacional d'Educació a Distància), la UOC (Universitat Oberta de Catalunya) i l'Escola de Turisme i Hostaleria OSTELEA. És membre del grup de recerca TUDISTAR-UAB (Turisme i noves dinàmiques socials i territorials), amb qui ha participat en diversos projectes de recerca. Les seves investigacions se centren en els turismes i el desenvolupament local, el turisme i el decreixement, i la geografia i les qüestions de gènere en el desenvolupament regional.

Macià Blázquez-Salom

Catedràtic d'Universitat al Departament de Geografia de la Universitat de les Illes Balears. Els seus interessos de recerca inclouen la planificació territorial del turisme i la conservació de la natura des d'una perspectiva de sostenibilitat. Ha estat professor visitant a diverses universitats europees i centreamericanes. Les seves publicacions més recents tracten sobre la regulació de la planificació urbana i regional i l'expansió de les cadenes hoteleres de les Illes Balears a Amèrica Central i el Carib.

Ernest Cañada

Doctor en Geografia per la Universitat de les Illes Balears i coordinador d'Alba Sud. També és professor col·laborador a la Universitat de Barcelona, a Espanya, i a la Universitat d'Angers, a França. Entre les seves publicacions més recents destaquen: *Turismos de proximidad, un plural en disputada* (editat amb Carla Izcara, Icaria Editorial, 2021); [Guías de turismo, una profesión en riesgo de precarización](#) (Alba Sud Editorial, Informes en contrast núm. 17, 2021); [#TourismPostCOVID19. Turistificación confinada](#) (editat amb Ivan Murray, Alba Sud Editorial, 2021); [Precariedad laboral i habitatges d'ús turístic. Alertes per a una reactivació post-pandèmia](#) (en co-autoria amb Carla Izcara, Alba Sud Editorial, Informes en contrast núm. 16, 2021); [Sesc Bertioga, donde el turismo social construye esperanza](#) (Alba Sud Editorial, Informes en contrast núm. 17, 2020), [Turistificación global: perspectivas críticas en turismo](#) (editat amb Ivan Murray, Icaria Editorial, 2019).

Ivan Murray Mas

Doctor en Geografia per la Universitat de les Illes Balears i MSC en Sostenibilitat Ambiental per la Universitat d'Edimburg. És professor contractat doctor de geografia a la Universitat de les Illes Balears. És membre del Grup de Recerca sobre Sostenibilitat i Territori (GIST). La seva investigació fusiona l'ecologia política, l'economia política i l'economia ecològica del turisme. Recentment ha coeditat amb Ernest Cañada el llibre [Turistificación global: perspectivas críticas en turismo](#) (Editorial Icaria, 2019). També participa en moviments socials.

Filka Sekulova

Investigadora postdoctoral a l'Institut de Ciència i Tecnologia Ambientals (ICTA) de la Universitat Autònoma de Barcelona, amb formació en economia (Universitat van Amsterdam), economia ambiental (Vrije Universiteit van Amsterdam) i psicologia (Sofia University Sv. Kl. Ohridski). La seva investigació està centrada al voltant de la temàtica del decreixement, el benestar, la transició socioecològica i justícia ambiental urbana. És membre fundadora i expresident del think-tank acadèmic [Research and Degrowth](#), i és part del [Laboratorio de Justicia Urbana de Barcelona](#).

ÍNDEX

Font: Ernest Cañada

pàg. 6	Resum
pàg. 7	1. Introducció
pàg. 9	2. El potencial del turisme postcapitalista
pàg. 16	3. Metodologia
pàg. 18	4. L'erosió de la turistificació capitalista: exemples empírics
pàg. 18	4.1. Barcelona: el desmantellament del turisme a través de la regulació municipal
pàg. 21	4.2. SESC Bertioga (Brasil): domar el turisme a través de l'empresa social
pàg. 23	4.3. Programa FairHotel del sindicat Unite Here (EEUU): domar el turisme a través de l'organització sindical
pàg. 25	4.4. L'Hotel Bauen: fugir del turisme a través de la propietat cooperativa
pàg. 28	4.5. Cooperativa Los Pinos (El Salvador): domar el turisme a través de la iniciativa comunitària
pàg. 30	4.6. La Fira de Barcelona: fugir del turisme a través de la recuperació del sòl públic
pàg. 32	4.7. La Trapa: la resistència al turisme a través dels règims de propietat comú
pàg. 35	5. Conclusions
pàg. 40	Referències

RESUM

Aquest informe esbossa un nou marc conceptual per explorar les possibilitats d'identificar i potenciar diferents expressions de post-capitalisme en el desenvolupament turístic. El turisme és una de les indústries més grans del món i, per tant, una poderosa força política i socioeconòmica. Tot i això, al llarg dels anys s'han documentat nombrosos problemes relacionats amb el desenvolupament del turisme convencional sota les lògiques de reproducció del capital, efectes que ara s'han agreujat sobre manera per les repercussions de l'actual pandèmia de la COVID-19. Des de fa temps, les crides al desenvolupament del turisme sostenible intenten resoldre aquests impactes i millorar el rumb del sector. Tanmateix, aquests postulats tendeixen a continuar promovent el creixement continu com a base del desenvolupament de la indústria turística. D'altra banda, les demandes de "decreixement" suggereixen que el creixement és en si mateix el problema fonamental que cal abordar en el debat sobre la sostenibilitat en el turisme i en altres àmbits. Aquesta crítica afirma que el creixement incessant és intrínsec al desenvolupament capitalista i, per tant, al paper del turisme com una de les formes principals d'expansió capitalista global. Per tant, el decreixement turístic requeriria pràctiques post-capitalistes destinades a socialitzar el turisme. Mentre que una part important de la recerca ha explorat com funciona el turisme com a expressió de l'economia política capitalista, fins ara cap investigació ha explorat sistemàticament com podria ser un turisme postcapitalista o com aconseguir-ho. Basant-nos en la innovadora tipologia d'Eric Olin Wright (2019) per conceptualitzar diferents formes de post-capitalisme com a components d'una estratègia global per erosionar el capitalisme, apliquem aquest marc a una sèrie d'exemples il·lustratius que ens permeten explorar el seu potencial per contribuir a una estratègia anàloga per, de manera similar, "erosionar la turísticació capitalista del turisme".

Paraules clau: decreixement; capitalisme; post-capitalisme; socialització; escala

1. INTRODUCCIÓ

La pandèmia de la COVID-19 ha accentuat encara més moltes de les problemàtiques associades històricament al desenvolupament del turisme. Entre aquestes, solen destacar-se les següents: els nivells insostenibles de consum de recursos i contaminació, incloses les emissions de gasos amb efecte d'hivernacle; els problemes socials i el malestar associats a la gentrificació i la saturació turística; i la manca de diversificació econòmica més enllà del sector a les destinacions saturades, a més de l'explotació dels treballadors i treballadores en feines precàries amb salaris baixos (vegeu, per exemple, Mowforth i Munt, 2016; Lenzen et al., 2018). Si bé el tancament mundial precipitat per la pandèmia ha reduït notablement els impactes ambientals i socials en nombroses destinacions, almenys a curt termini, també ha exacerbat sobre manera les disparitats econòmiques als llocs que depenen dels ingressos del turisme (Cañada i Murray, 2021).

Molts d'aquests problemes s'han atribuït al fet que la indústria turística forma part d'una economia capitalista global que exigeix la progressiva externalització dels problemes socials i mediambientals per obtenir més beneficis. En conseqüència, des de posicions crítiques s'ha afirmat que **per abordar els problemes del desenvolupament turístic cal qüestionar la naturalesa capitalista del desenvolupament turístic convencional a la recerca del "post-capitalisme"**¹. Tot i això, malgrat algunes especulacions i teoritzacions inicials, fins ara no s'ha explorat de manera sistemàtica el potencial de l'organització social sota lògiques postcapitalistes del turisme, l'oci i les activitats recreatives.

La nostra anàlisi pretén omplir aquest buit analític. Per això, ens basem en la contribució d'**Erik Olin Wright** (2019) sobre les diferents estratègies post-capitalistes articulades en un programa global que anomena "**erosió del capitalisme**". Apliquem aquest marc a través d'una sèrie de breus exemples il·lustratius basats en la nostra investigació col·lectiva prèvia (vegeu, per exemple, Blanco-Romero et al., 2018; Blázquez et al., 2011; Blázquez-Salom et al., 2019; Cañada i Murray, 2019; Cañada i Murray, 2021; Cañada i Izcarra, 2021; Murray, 2020; Sekulova, 2021) per explorar fins a quin punt es pot entendre que aquests exemples contribueixen a un programa anàleg d'erosió de la turistificació capitalista. D'aquesta manera, la nostra anàlisi contribueix a

---

1 En este texto no problematizamos la noción de post-capitalismo, en el sentido de si sería mejor utilizar el término anti-capitalismo u otros. A pesar de algunas críticas realizadas a este concepto, acertadas ante ciertas formulaciones, pensamos que es un término suficientemente amplio, con capacidad para englobar tanto las resistencias anti-capitalistas como, y muy especialmente, los proyectos que tratan de subvertir y trascender el orden capitalista (Albo, 2020; Miller, 2015).

1. INTRODUCCIÓ

la investigació que explora l'economia política del turisme mitjançant el desenvolupament d'un innovador marc conceptual per tal d'analitzar sistemàticament com els imaginaris o variants del post-capitalisme poden ser prefigurats (Yates, 2015) o duts a terme com a pràctica turística. Aquest potencial es pot articular a través d'experiències concretes que serveixen per avançar cap a una política postcapitalista global.

L'informe comença amb la revisió de l'estat de la qüestió que analitza el desenvolupament del turisme com a expressió i encarnació d'una economia política capitalista i el desenvolupament geogràfic desigual que genera. A continuació, esbossam el nostre enfocament per identificar el potencial postcapitalista en el desenvolupament turístic, basat en el marc teòric de Wright (2019). Després d'explicar breument la nostra metodologia, presentem una sèrie d'exemples empírics que il·lustren diferents dimensions d'aquest marc. Concloem destacant la necessitat de prestar més atenció analítica a la manera com les diferents iniciatives orientades cap a la socialització poden combinar-se en un programa concertat per a l'erosió de la turistificació capitalista i, per tant, a favor d'un projecte postcapitalista més ampli.

Font: Ernest Cañada

2.

EL POTENCIAL DEL TURISME POSTCAPITALISTA

Quan es destaca el devastador impacte de la COVID-19 a la indústria del turisme, tant a escala mundial com en destinacions específiques d'arreu del món, les anàlisis elaborades assenyalen una àmplia gamma de problemes, del passat i del present, que s'hauran d'abordar en un "reinici" post-pandèmic (Cañada i Murray, 2021; Gössling et al., 2020; Lew et al., 2020). Tot i això, fins i tot destacats defensors del sector, com l'Organització Mundial del Turisme (OMT) i el Consell Mundial de Viatges i Turisme (WTTTC, per les seves sigles en anglès), afirmen la necessitat de treballar per integrar la "sostenibilitat" a tot el sector en un món post-pandèmic. Però aquesta defensa continua posant èmfasi en la necessitat de tornar a estimular el creixement del turisme com a base de la seva recuperació. En altres paraules, aquest enfocament tracta de resoldre els problemes causats pel creixement amb més creixement.

Aquest continuisme contradiu el fet que, en els anys previs a la pandèmia, la crítica al turisme es va centrar cada vegada més en aquest creixement i en el seu impacte en allò que es va anomenar com a una crisi d'overtourism en les destinacions més populars (Milano et al., 2019). En conseqüència, aquestes crítiques van qüestionar si el turisme sostenible, que ostensiblement deien perseguir l'OMT i altres líders del sector, es podria aconseguir en el context de l'economia capitalista dependent del creixement que aquests líders també defensaven (Schmelzer, 2016). L'OMT (2018), entre d'altres, va respondre, com era previsible, afirmant que el creixement en si mateix no era el problema, i que simplement ho era la manera com es gestionava aquest creixement, en una demostració més d'il·lusionisme que de proves empíriques o de rigor teòric (Akbulut 2021; Hickel i Kallis 2020). Milano (2017) condensa així el corrent principal de la indústria turística en termes d'una sèrie d'estratègies D per fer que la indústria sigui (socialment) sostenible sense necessitat de limitar el creixement: descentralització, descongèstió, diversificació, desestacionalització i un enfocament d'estímul del turisme d'elit de luxe (deluxe), en oposició al turisme de masses convencional.

Tot i això, els posicionaments crítics sostenen que això no és suficient, i afirmen la necessitat d'anar més enllà de la simple posició de treballar per fer que el creixement del turisme sigui sostenible, i plantegen la necessitat de reorientar per complet la indústria perquè deixi de buscar el creixement (Andriotis, 2018; Fletcher et al., 2020; Hall et al., 2020). Aquesta perspectiva es basa en una crítica al desenvolupament sostenible en general, perquè el considera contradictori quan es compromet amb el creixement, argumentant que els nivells actuals d'activitat econòmica ja estan molt per sobre dels "límits planetaris" (Chakraborty, 2020; Rockstrom et al., 2009). En conseqüència,

2.
EL POTENCIAL
DEL TURISME
POSTCAPITALISTA

per aconseguir una veritable sostenibilitat –i molt més per aconseguir-la alhora que es combaten la pobresa i la desigualtat– pot ser necessari un programa concertat de decreixement: una reducció i una reorientació general de l'activitat econòmica al Nord Global que disminueixin l'acumulació fins a nivells sostenibles alhora que millora l'equitat, la justícia i el benestar (Akbulut 2021; Kallis, 2018).

Per aconseguir una veritable sostenibilitat –i aconseguir alhora combatre la pobresa i la desigualtat– pot ser necessari un programa concertat de decreixement.

La proposta del **decreixement** ha estat objecte d'una sèrie d'interpretacions, elaboracions, crítiques i debats que queden fora de l'abast d'aquesta discussió (vegeu, per exemple, Hickel, 2020; Kallis et al., 2018; Kallis et al., 2020; True et al., 2020). Només cal assenyalar aquí que una de les crítiques a aquest posicionament qüestiona que el decreixement es pugui arribar a produir en el context d'una economia capitalista dependent d'un ús cada cop més gran de l'energia i dels materials com a base de l'acumulació de capital (Foster, 2011; Hinton i Maclurcan 2017; Liodakis, 2018). Així, els defensors del decreixement comparteixen cada cop més que el “creixement econòmic és intrínsec al capitalisme” i, per tant, que “abandonar la recerca del creixement requereix una transició més enllà del capitalisme” (Kallis, 2018: 163).

El turisme ha estat identificat durant molt de temps com una expressió per excel·lència de l'economia política capitalista. Des d'aquesta perspectiva, l'expansió del turisme ha estat analitzada tant com un instrument de desenvolupament capitalista (per exemple, Bianchi, 2018; Britton, 1991; Mosedale, 2011, 2016; Yrigoy, 2021) com a mitjà primordial pel qual l'economia capitalista global es reproduïx (Fletcher, 2011). De fet, molts dels impactes socioecològics històricament associats a l'expansió turística a diferents parts del món responen a l'imperatiu de l'acumulació i benefici del capital turístic (per exemple, Büscher i Fletcher, 2017; Mowforth i Munt, 2016; Robinson, 2008). Així, Robinson afirma: “No és el turisme en ell mateix que converteix les cultures, els pobles i el medi ambient en mercaderies, sinó el turisme capitalista” (2008: 133). Tot i això, com assenyala Robinson a continuació, **el turisme “no ha de ser una activitat capitalista”** (2008: 133).

En conseqüència, per abordar els problemes del desenvolupament turístic convencional, els posicionaments crítics proposen que el desenvolupament turístic transcendeixi el seu caràcter capitalista dominant (per exemple, Büscher i Fletcher, 2017; Fletcher, 2019; Higgins-Desbiolles, 2010, 2018). Així, Higgins-Desbiolles afirma que un veritable “turisme sostenible requereix un compromís clar amb la noció de límit exclosa de l'actual cultura del consumisme i de la ideologia del creixement” (2010: 125). De la mateixa manera, Büscher i Fletcher es pregunten com “podria ser el turisme si es conceptualitzés des del punt de vista d'una política anticapitalista o postcapitalista més general”, i responen afirmant que “el turisme hauria de passar radicalment de ser una activitat privada i privatitzadora a fonamentar-se comunament i a contribuir a promoure'l” (2017: 664). En un altre lloc, Fletcher amplia aquesta proposta per suggerir que un turisme pròpiament postcapitalista perseguiria: “1) formes de producció que no es basen en l'apropiació privada de la plusvàlua; 2) formes d'intercanvi que no estiguin orientades a l'acumulació de capital; 3) que

2.
EL POTENCIAL
DEL TURISME
POSTCAPITALISTA

s'internalitzin plenament els costos ambientals i socials de la producció d'una manera que no promogui la mercantilització i 4) que es basi en règims de propietat comuna" (2019: 532). Això implica redissenyar els objectius del turisme per transformar-lo d'un instrument al servei de l'acumulació i la reproducció del capital a un que promogui la salut, el benestar i el desenvolupament personal, així com el pensament crític.

Tanmateix, fins ara, **el debat sobre el potencial postcapitalista del turisme ha estat en gran part especulatiu, amb pocs intents d'explorar com s'ha realitzat o com es podria dur a terme aquest potencial**, tant a la teoria com a la pràctica. En un recent intent de corregir aquest oblit en relació amb els impactes de la COVID-19, Higgins-Desbiolles (2020) fa una crida a la **"socialització"** de la indústria turística post-pandèmica, posant èmfasi en un "marc turístic centrat en la comunitat que redefineix i reorienta el turisme sobre la base dels drets i interessos de les comunitats i pobles locals" (Higgins-Desbiolles, 2020: 610). Però encara que es posi l'accent a l'organització a escala comunitària, és evident que moltes d'aquestes mesures, proposades com a part d'aquesta defensa de la socialització, requeririen una intervenció activa en l'àmbit estatal (i més enllà) per tenir èxit. La necessitat d'abordar simultàniament qüestions

Font: Ernest Cañada

2.
EL POTENCIAL
DEL TURISME
POSTCAPITALISTALa dicotomia entre
l'organització a nivell
comunitari i la intervenció
activa de l'estat genera
discussió.

d'escala, geografia desigual i transformació politico-econòmica també és clara en els debats sobre el decreixement en un sentit més ampli. Aquesta dicotomia genera discussió. **Nancy Fraser** (2013; Fraser i Jaeggi, 2018) afirma que, a diferència del “doble moviment” polanyà convencional (Polanyi, 1944), en què es considera que els moviments socials generen una resposta estatal que promou la protecció social davant del capital, el decreixement s'hauria d'entendre com un **“triple moviment”** que persegueix una política autònoma i emancipadora (més enllà del capital). En conseqüència, com assenyalen D'Alisa i Kallis (2020: 2), fins ara molts “autors del decreixement privilegien l'acció ascendent des de les bases” com a principal escala d'intervenció. Tot i això, com subratllen aquests mateixos autors, també “demanen la intervenció política descendent de l'Estat”, atès que les seves propostes més àmplies depenen sovint de la regulació estatal, encara que “sense oferir, tanmateix, una visió concreta sobre el paper de l'Estat”, necessària per explicar com podrien aconseguir aquestes intervencions.

Per dirigir l'atenció al potencial de les intervencions de les institucions estatals en suport del decreixement, D'Alisa i Kallis (2020) es recolzen en un model neogramscia d'Estat, que consideren no tant una entitat monolítica com una constel·lació de diferents forces i interessos que conflueixen en una estructura hegemònica particular en determinats moments (vegeu també, per exemple, Jessop, 2016). Això remet a una afirmació similar de **Nicos Poulantzas** (2001: 128-129) en el sentit que “l'Estat (capitalista) no s'ha de considerar com una entitat intrínseca: igual que el «capital», sinó més aviat una relació de forces, o més precisament la condensació material de la relació esmentada entre classes i fraccions de classe, tal com s'expressa dins de l'Estat en una forma necessàriament específica”. Observant una ambivalència anàloga en relació amb el potencial de l'acció estatal dins de la política anticapitalista (que ell equipara amb el “socialisme democràtic”), **Eric Olin Wright** sosté que això és degut a la “creença de molts activistes que el caràcter de l'Estat ho fa impossible a les societats capitalistes” (2019: 95). Impugnant aquesta posició, Wright sosté que, **si bé l'Estat dins del capitalisme sol ser cooptat al servei de l'estatu quo, això no significa que “no es pugui utilitzar potencialment per socavar també el domini del capitalisme”** (2018: 98). Això s'explica perquè “els aparells que conformen l'Estat estan plens de contradiccions internes”, de la mateixa manera que “les demandes funcionals sobre l'Estat són contradictòries”, cosa que possibilita la cooptació de l'Estat en interès de l'anticapitalisme (2019: 98).

Anant més enllà, Wright afirma que, igual que l'Estat, **el sistema capitalista en general es pot entendre com una complexa constel·lació de processos divergents més que com una entitat monolítica coherent**. Des d'aquesta perspectiva, suggereix que “el contrast entre capitalisme i socialisme no s'ha de considerar com a una simple dicotomia; més aviat, “podem parlar del grau en què un sistema econòmic és capitalista o socialista” (2019: 71). Aquesta perspectiva lliga amb els antics debats sobre si el capitalisme s'ha d'entendre o no com un sistema global coherent i, per tant, si l'oposició efectiva al capitalisme requereix una resposta igualment global amb l'objectiu de transformar el sistema en conjunt. El plantejament de

2. EL POTENCIAL DEL TURISME POSTCAPITALISTA

Wright coincideix amb l'afirmació de JK Gibson-Graham (per exemple, 1996, 2006) que **el biaix “capitalocèntric” ens impedeix reconèixer les diverses formes socials i activitats econòmiques que s'aparten més o menys de la lògica capitalista amagat en els intersticis del sistema dominant**, una lent que altres han utilitzat de forma productiva per posar en relleu (el potencial de) les pràctiques turístiques post-capitalistes en diferents contextos (vegeu Cave i Dredge, 2020a; 2020b).

No obstant això, a diferència de Gibson-Graham, Wright sosté que el capitalisme segueix exercint una hegemonia general a la majoria de les societats existents, encara que albergui alguns espais i potencialitats post-capitalistes. D'aquesta manera, Wright ofereix una mena de posició intermèdia entre la postura anti-estructural extrema de Gibson-Graham i una perspectiva capitalocèntrica igualment extrema que critica. Tot i que altres autors han explorat recentment el potencial de les formes d'organització social post-capitalistes (per exemple, Srnicek i Williams 2015; Mason 2016), tendeixen a adoptar un enfocament marxista més ortodox en posar èmfasi en la transformació total d'un sistema capitalista global. En conseqüència, per la nostra part considerem que l'anàlisi de Wright és la més útil per als nostres propòsits, en explorar tant les pràctiques post-capitalistes de base com el potencial per ampliar-les i articular-les a favor d'una transformació estructural més àmplia.

Font: Ernest Cañada

2.
EL POTENCIAL
DEL TURISME
POSTCAPITALISTA

Eric Olin Wright esbossa quatre estratègies específiques que es poden entendre com la promulgació del post-capitalisme.

Sobre la base de la comprensió matisada de la naturalesa del capitalisme, Wright esbossa una sèrie d'estratègies específiques que es poden entendre com la promulgació de l'anticapitalisme o el post-capitalisme de diferents maneres i a diferents nivells. La primera estratègia, **destruir el capitalisme**, implica esforços per enderrocar el sistema en el seu conjunt, cosa que Wright considera insostenible atès que "l'evidència de les tragèdies revolucionàries del segle XX és que la ruptura en termes de sistema no funciona com a estratègia d'emancipació social" (2019: 41-42). La segona, **desmantellar el capitalisme**, per contra, encarna la convicció que "una transició al socialisme democràtic es podria aconseguir a través de reformes dirigides per l'Estat que introdueixin gradualment elements d'una alternativa socialista des de dalt" (2019: 42). **Domesticar el capitalisme**, la tercera estratègia de Wright, suposa que, atès que "el capitalisme és una font de danys sistemàtics a la societat", cal treballar "per construir institucions que el contrarestin i que siguin capaços de neutralitzar significativament aquests danys", però aquestes estratègies en general no persegueixen reemplaçar-ho (2019: 44-45). Dins aquest enfocament, es consideren reformes anticapitalistes aquelles "que introdueixen d'una manera o altra valors i principis igualitaris, democràtics i solidaris en el funcionament del capitalisme" (Wright, 2019: 46). La quarta estratègia de Wright, **resistir al capitalisme**, comprèn "les lluites que s'oposen al capitalisme des de fora de l'Estat, però que no intenten per elles mateixes obtenir el poder estatal" (Wright, 2019: 49). **Fugir del capitalisme**, finalment, encarna l'afirmació que "pot ser que no siguem capaços de canviar el món en general, però podem allunyar-nos el més possible de la seva xarxa de dominació i crear la nostra pròpia microalternativa on viure i prosperar" (2019: 51). Aquest és el mateix tipus d'acció local que tendeixen a privilegiar els defensors del decreixement (per exemple, True et al., 2020), en la que coincideix també les propostes actuals per socialitzar el turisme.

Si bé Wright descarta l'estratègia de destruir el capitalisme per considerar-la contraproductent, suggereix que les altres quatre estratègies són, de fet, sinèrgiques i capaces d'integrar-se en una estratègia global que anomena **erosionar el capitalisme**. Això implicaria una acció en diferents nivells simultàniament en un tot que reuneix "les iniciatives de baix a dalt, centrades en la societat civil, de resistir i fugir del capitalisme, amb l'estratègia de dalt a baix, centrada a l'Estat, de domesticar i desmantellar el capitalisme" (Wright, 2019: 58). D'aquesta manera, Wright explica que "l'estratègia d'erosió del capitalisme combina iniciatives dins de la societat civil per construir alternatives econòmiques emancipadores als espais on això és possible, amb intervencions de l'Estat per ampliar aquests espais de diverses maneres" (2019: 95). Amb un objectiu similar, Feola (2019) afirma que el decreixement s'ha d'esforçar per "desfer" les institucions capitalistes que limiten l'acció local perquè aquesta pugui dur-se a terme de la manera com preveuen els defensors del decreixement.

La combinació de **les diferents estratègies anticapitalistes de Wright amb les diferents escales d'intervenció proporciona un marc productiu a través del qual explorar les possibilitats del post-capitalisme específicament dins del turisme**. Per tant, a la resta d'aquest article adaptem l'anàlisi de Wright per esbossar una sèrie

2.
EL POTENCIAL
DEL TURISME
POSTCAPITALISTA

d'exemples empírics que exemplifiquen diferents dimensions del seu marc. En conjunt, aquests exemples contribueixen a una estratègia global que, seguint Wright, anomenem **“erosionar la turistificació capitalista”** en relació amb la concepció convencional del turisme com a indústria capitalista per excel·lència.

Font: Unite Here

3.

METODOLOGIA

El debat sobre el potencial per avançar cap a un turisme postcapitalista ha de basar-se en les pràctiques existents que poden promoure alternatives desitjables, viables i factibles, en els termes que Wright (2010) qualifica les “utopies reals”. Aquests exemples poden adoptar múltiples maneres i procedir de diversos actors i contextos. L’articulació d’un turisme postcapitalista difícilment sorgirà d’un únic tipus d’experiència, si no de la combinació de múltiples iniciatives, que es construeixen als marges del capitalisme o a partir de l’empoderament de diferents actors involucrats, i que responen a les necessitats d’àmplies majories.

L’articulació d’un turisme postcapitalista difícilment sorgirà d’un únic tipus d’experiència, si no de la combinació de múltiples iniciatives.

Totes aquestes pràctiques diverses es desenvolupen enmig de les grans contradiccions d’un entorn dominat per les relacions capitalistes, que no poden sinó influir en la forma que prenen i en els seus resultats. Per tant, encara que aquestes pràctiques podrien descartar-se com a irrelevants en relació amb els processos capitalistes generals, quan

es consideren en conjunt des de la perspectiva de Wright (2019), sorgeix la possibilitat de veure-les com a portadores d’un potencial transformador més gran que la suma de les parts. Per tant, a la nostra anàlisi ens esforcem per aconseguir un equilibri entre atribuir una importància injustificada a les iniciatives a petita escala, com s’ha acusat de vegades a les anàlisis de les economies alternatives de Gibson-Graham (per exemple, Kelly 2005), i desestimar injustament el potencial d’aquestes experiències degut precisament a la limitada transformació que cadascuna pot assolir per ella mateixa.

Per desenvolupar la nostra discussió, **s’han seleccionat set exemples de pràctiques emancipadores a diferents escales**. Es tracta d’experiències diverses en contextos diferents que tenen com a element comú el seu potencial per encarnar o prefigurar un “reset” turístic postcapitalista, a través d’una governança tant descendent com ascendent. Així, totes desafien o escapen, de diferents maneres i en diferents graus, del mode de producció i intercanvi capitalista que domina actualment la indústria del turisme. Els set exemples seleccionats parteixen d’aquesta premissa, però abasten una àmplia gamma de contextos i escales, il·lustrant així la diversitat de possibilitats i de realitats existents.

Els casos han estat escollits en funció de la trajectòria i experiència investigadora de les sis persones que escrivim aquest informe, seleccionant aquells que són més il·lustratius per a la nostra proposta, sense pretendre ser una mostra exhaustiva o quantitativament significativa. L’anàlisi inclou exemples centrats tant a Espanya (Catalunya i Balears)

3. METODOLOGIA

com a les Amèriques (Brasil, Argentina, El Salvador i els Estats Units). Les nostres investigacions prèvies a cadascun d'aquests indrets han fet servir una varietat de fonts i eines analítiques. Entre elles hi ha l'anàlisi de documents primaris, l'observació participant i no participant en les diferents accions dutes a terme a cada lloc (per exemple, assemblees, reunions, manifestacions, etc.) i la realització d'entrevistes estructurades en profunditat amb informants qualificats o en grup.

Font: David Bravo

4.

L'EROSIÓ DE LA TURISTIFICACIÓ CAPITALISTA: EXEMPLES EMPÍRICS

4.1.

Barcelona: desmantellar el turisme capitalista a través de la regulació municipal

Les ciutats espanyoles s'estan reestructurant i creixent en funció de l'interès de mercantilitzar i financeritzar el desenvolupament del sòl i l'entorn construït resultant. Les limitacions pressupostàries i les xarxes de corrupció han impulsat moltes de les decisions de planificació urbana i turística preses per les autoritats locals. Les bombolles turístiques i immobiliàries han estat alimentades per la gestió "empresarialista" de les ciutats, amb l'objectiu de competir per la inversió de capital a través de la marca de ciutat (Eisenschitz, 2016) i deixant de banda la societat civil en la promoció de megaprojectes urbans (Flyvbjerg et al., 2003). En aquest context, el lloguer d'habitatges turístics repercuteix en el lloguer residencial i erosiona el dret a la ciutat i la seva habitabilitat (Martínez-Caldentey et al., 2020b).

Davant d'aquestes forces, els governs locals d'algunes ciutats espanyoles, com ara Barcelona (Blanco-Romero et al., 2018), Madrid (Martínez-Caldentey et al., 2020a; 2020b) i Palma de Mallorca (Blázquez-Salom et al., 2019), han promulgat mesures de restricció del lloguer turístic per defensar el dret a l'habitatge com a extensió del dret a la ciutat (Madden i Marcuse, 2016). Aquestes regulacions responen a les demandes dels moviments socials (associacions de veïns, residents, activistes i sindicats d'inquilins) de desmercantilitzar la vida urbana (Brenner et al., 2012), abanderades pels governs sorgits de les protestes antiausteritat del 15M entre els anys 2011 i 2012 (Roth et al., 2019).

El gran èxit del pla de promoció turística de la ciutat van convertir el turisme en una de les principals preocupacions ciutadanes.

Barcelona ha sigut un laboratori de gestió del turisme. L'Ajuntament d'aquesta ciutat va traçar una sortida a la crisi econòmica del 2008 centrada en el desenvolupament d'un gran pla de promoció de la ciutat com a destinació turística de primer ordre. L'èxit va ser tan gran que els conflictes generats per la massificació turística van convertir el turisme en una de les principals preocupacions ciutadanes (Blanco-Romero et al., 2019). A partir del 2015, l'Ajuntament, governat per una coalició de partits d'esquerra (Comuns), va iniciar un nou sistema de presa de decisions centrat en la participació i el consens ciutadà. Amb la col·laboració de grups de la societat civil, va desenvolupar

4. L'EROSIÓ DE LA TURISTIFICACIÓ CAPITALISTA: EXEMPLES EMPIRICS

diferents mesures postcapitalistes per a la gestió turística, així com per contenir la comercialització d'elements clau, com els habitatges transformats en allotjaments turístics.

Entre els nous instruments d'intervenció que es van aprovar hi ha la lluita contra els allotjaments turístics il·legals (oferts principalment en plataformes en línia com Airbnb). Això va començar amb l'aprovació, l'any 2015, d'una moratòria en la concessió de llicències per crear establiments turístics durant un any. Aquesta primera moratòria va comptar amb el suport inicial del sector hotelier i dels apartaments turístics, fins a l'arribada el 2017 del **Pla Especial Urbanístic d'Allotjaments Turístics** (PEUAT) que regula tots els allotjaments turístics (incloent-hi hotels, apartaments turístics, pensions, albergs, habitatges d'ús turístic, residències d'estudiants i albergs juvenils). El PEUAT va ser el primer pla d'aquest tipus a Europa, dissenyat a partir d'una àmplia participació ciutadana (Blanco-Romero et al., 2018; Russo i Scarnato, 2017).

El 2017 es crea el Pla Especial Urbanístic d'Allotjaments Turístics (PEUAT), primer pla d'aquest tipus a Europa.

L'objectiu principal del PEUAT era millorar la qualitat de vida de la ciutadania de la ciutat, per tal de: 1) alleugerir la pressió turística; 2) contenir l'augment dels allotjaments turístics; 3) preservar la qualitat de l'espai públic i diversificar-lo amb altres activitats; 4) promoure la

diversitat dels teixits urbans; i 5) garantir el dret a l'habitatge, el descans, la intimitat, el benestar, la mobilitat sostenible i un entorn saludable. Aquesta iniciativa pionera constitueix el marc normatiu per a la planificació i la gestió urbanística dels allotjaments turístics de la ciutat mitjançant l'aplicació de la Llei d'urbanisme de Catalunya (Decret legislatiu 1/2010). Aquest Decret regula la creació de nous allotjaments turístics i el lloguer d'habitatges de curta durada. El PEUAT es va dissenyar com un instrument de planificació urbana, dividint la ciutat en quatre àrees específicament regulades, tenint en compte la distribució dels allotjaments al territori, la relació entre el nombre d'establiments turístics i la població resident, la relació i les condicions dels diversos usos, la incidència de les activitats a l'espai públic i la presència d'atractius turístics (Ajuntament de Barcelona, 2017). Com qualsevol exercici de planificació i regulació, no ha atès totes les demandes de l'àmplia varietat d'actors implicats per diversos motius. Tot i això, continua sent un dels pocs instruments pioners tant en el procés de creació com en les mesures a aplicar.

Paral·lelament, tractant de donar resposta al conflicte social present a la ciutat, es va desenvolupar el **Pla Estratègic de Turisme 2020**. Aquest va ser un dels primers processos intensius de reflexió i de treball en xarxa sobre l'activitat turística de la ciutat i els seus efectes. Aquest esforç es va centrar a fer front al repte clau de gestionar Barcelona com una ciutat turística compatible amb la resta de necessitats d'una ciutat complexa i heterogènia. En són exemple la reorganització del port per allunyar del centre certes terminals de creuers; i la prohibició de llogar habitacions per a ús turístic fins a la creació d'una normativa municipal específica (Guerrero, 2020).

4. L'EROSIÓ DE LA TURISTIFICACIÓ CAPITALISTA: EXEMPLES EMPIRICS

El que aquest cas il·lustra és que la regulació del turisme postcapitalista ha de centrar-se no sols en la “qüestió turística”, sinó en múltiples dimensions de la gestió de la ciutat, per garantir la protecció contra les diverses formes d'exclusió social i acumulació per desposseïció (Harvey 2005). Així, Barcelona s'esforça per desenvolupar altres iniciatives públiques per a la gestió de la ciutat no relacionades directament amb el turisme, com ara:

- la llei aprovada pel Parlament de Catalunya per a la limitació dels preus dels lloguers;
- la compra d'edificis per part de l'ajuntament per transformar-los en habitatges de lloguer social, dins del Pla pel Dret a l'Habitatge 2016-2025, combatent així la gentrificació i l'expulsió de veïns per part de fons d'inversió immobiliària (Real Estate Investment Trust, REIT);
- la creació de Punts de Defensa dels Drets Laborals, destinats a revertir dinàmiques de precarietat laboral, monocultiu econòmic o gentrificació, a través del Pla de Desenvolupament Econòmic de Barcelona 2016-2021;
- o la creació de punts d'assessorament energètic, on l'Ajuntament ofereix l'assessorament i el suport necessaris perquè els ciutadans en risc puguin exercir els seus drets energètics davant de les companyies de subministrament bàsic.

Font: Ernest Cañada

4. L'EROSIÓ DE LA TURISTIFICACIÓ CAPITALISTA: EXEMPLES EMPIRICS

Tot i l'esforç institucional realitzat per crear aquesta bateria d'iniciatives, el temps mostra les limitacions a què s'enfronta. En primer lloc, el desenvolupament de les mesures proposades s'ha vist condicionat per la pèrdua de control i el pes institucional dels grups promotors de la indústria turística, que continuen exercint pressió en el procés de la seva implantació. A més, la manca de finançament per al ple desenvolupament del programa limita l'aplicació de mesures importants i, per tant, la seva eficàcia. En tercer lloc, la incapacitat dels moviments socials locals d'exercir prou pressió sobre l'Ajuntament per obligar-lo a assumir canvis més fermes en les polítiques turístiques ha limitat significativament les possibilitats d'una transformació més dràstica. Això demostra la importància vital del procés de governança per decidir si es pot dissenyar l'activitat turística d'acord amb altres lògiques que no se centren en la reproducció del capital, sinó en objectius, principis i capacitats de desenvolupament diverses orientades al bé comú.

4.2. **SESC Bertioga (Brasil): domesticar el turisme a través de l'empresa social**

Des dels anys 1930 i 1940, el turisme social es va concebre com un mitjà per facilitar l'accés al lleure a determinats col·lectius que no el podien gaudir, principalment per motius econòmics. Amb la **Declaració de Montreal de Turisme Social** de 1996, i la seva Addenda el 2006, aquesta visió es va fer més complexa i va incloure entre els seus objectius millorar el benestar dels treballadors i treballadores del turisme, així com de les comunitats locals i l'entorn on es duu a terme aquesta activitat (Schenkel, 2017). A més, el reconeixement de més factors que dificulten l'accés al turisme va donar lloc a programes dissenyats per a gent gran, joves, persones amb capacitats diferents, amb malalties greus i en situació de marginació, entre d'altres (Minnaert et al., 2013).

Des dels seus orígens, el turisme social ha mostrat dinàmiques contradictòries i ambivalents des d'una perspectiva emancipadora (Minnaert et al., 2013). D'una banda, suposa una mena de reformisme social preventiu, des del qual es van promoure institucions protectores de les classes treballadores per allunyar-les dels moviments sindicals i polítics de classe, i per tant com a mecanisme de control i integració. Però alhora, el turisme social també ha aconseguit institucionalitzar àmplies reivindicacions socials, per exemple, les necessitats de descans, benestar i desenvolupament personal. Així, les pràctiques del turisme social poden ser molt diferents, fins i tot contradictòries: des d'iniciatives que el conceben com un nínxol de mercat per facilitar l'expansió d'àrees de negoci o un mitjà per subvencionar la indústria turística, fins a programes amb una clara voluntat de formar una ciutadania crítica per impulsar el desenvolupament ple de les capacitats humanes.

En aquest darrer sentit, destaca l'experiència del **SESC São Paulo**, fundat a Brasil l'any 1946 per empresaris dels sectors de serveis, comerç i turisme (de Almeida, 2011; Schenkel i de Almeida, 2020). El seu funcionament està regulat per una llei específica i

4.
L'EROSIÓ DE LA
TURISTIFICACIÓ
CAPITALISTA:
EXEMPLES
EMPIRICS

El projecte de SESC Bertioga va ser concebut com a part d'una acció educativa per al desenvolupament d'una ciutadania crítica.

reconegut a la Constitució des de 1988, que l'ha blindat de diversos intents de canviar-ne les funcions. Es finança mitjançant les contribucions obligatòries de les empreses del sector, que comprenen l'1,5% de tots els salaris pagats. Als seus inicis, el SESC SP tenia una forta orientació assistencial i buscava atendre les necessitats bàsiques, en qüestions relacionades bàsicament amb la salut dels treballadors i les treballadores. Per això, va crear hospitals i escoles bressol amb l'objectiu de millorar la seva higiene i nutrició. Però des dels anys 1990, el SESC SP s'ha transformat en una institució orientada a l'educació no formal. Dins aquesta perspectiva, el turisme social va ser concebut com a part d'una acció educativa, amb una atenció especial a la promoció d'activitats artístiques, per al desenvolupament d'una ciutadania crítica. Aquest propòsit es duu a terme actualment a través d'una xarxa de 43 equipaments a 21 ciutats.

Entre aquestes unitats, destaca el **SESC Bertioga**: un complex turístic de platja en funcionament des del 1948, dirigit a persones que treballen als sectors de serveis, comerç i turisme (Cañada, 2020). Actualment pot allotjar mil persones per nit, i més de tres-cents cinquanta poden entrar diàriament a passar el dia. El 87% de les persones que es van allotjar al SESC Bertioga l'any 2018 eren treballadors d'aquests tres sectors amb ingressos d'entre 243 i 1.215 euros al mes (cosa que el converteix en una destinació per a treballadors de rendes baixes i mitjanes i no per a persones en un llindar de pobresa). El potencial emancipador d'aquesta iniciativa rau en la possibilitat d'organitzar una activitat turística que respongui a les necessitats d'una gran majoria de treballadors d'accedir a un entorn del litoral paulista i a una oferta cultural i recreativa

Font: Archivo Sesc Bertioga

4.
L'EROSIÓ DE LA
TURISTIFICACIÓ
CAPITALISTA:
EXEMPLES
EMPIRICS

de qualitat que cerca potenciar les capacitats i la consciència social. Es tracta, a més, d'un tipus de turisme que no implica desplaçaments de llarga distància, cosa que en redueix l'impacte ecològic. A més, les condicions de treball dels empleats de la iniciativa són d'alta qualitat, molt per sobre de la norma del sector hotelier. Finalment, en lloc de convertir-se en un recinte excloent, com solen fer els complexos turístics "tot inclòs" (Blázquez et al., 2011), al SESC Bertiooga la població local pot accedir als mateixos programes educatius, recreatius i esportius que en qualsevol altra unitat del SESC de São Paulo.

4.3.

Programa FairHotel del sindicat Unite Here (EEUU): domesticar el turisme capitalista a través de l'organització sindical

La precarietat laboral a les indústries de serveis està molt generalitzada (Antunes, 2020). En l'àmbit turístic, ha adquirit un caràcter estructural, amb una aposta pels baixos costos laborals sobre els quals descansa una part molt destacada de l'estratègia d'acumulació i reproducció de la indústria (Cañada, 2019b). En aquest context, i malgrat la feble organització sindical, l'acció col·lectiva a l'àmbit laboral constitueix una de les formes fonamentals d'imposició de limitacions a aquestes empreses. Qualsevol transició postcapitalista difícilment es pot concebre a curt termini i, per tant, requereix construir aliances sòlides amb les organitzacions sindicals i els seus treballadors que facilitin l'avenç en una direcció compartida.

Aquesta estratègia de neutralització dels danys del turisme capitalista (domesticar) també és un intent d'influir (resistir) en demanda de condicions laborals més dignes.

Entre les moltes experiències sindicals al sector hotelier, el sindicat nord-americà **Unite Here** ha destacat per la seva capacitat de mobilització en els darrers anys. El sindicat es va fundar el 2004 a partir de la fusió de dues organitzacions històriques: Here i Unite.

Gràcies a l'acció sindical d'Unite Here, els treballadors i treballadores han aconseguit millorar els sous i accedir a altres beneficis diversos

El seu àmbit d'influència se centra principalment en els sectors de l'hostaleria, sales de joc, alimentació, bugaderia, transport, aeroports, fabricació i distribució tèxtil. Té gairebé tres-cents mil afiliats, la majoria dones i persones de color, amb una representació desproporcionada de treballadors d'origen immigrant. Gràcies a l'acció sindical, els treballadors i treballadores de l'hostaleria, que tradicionalment han percebut salaris baixos, han aconseguit millorar els sous i accedir a altres beneficis diversos. Per exemple, és clara la diferència salarial

als hotels d'Indianapolis, sense presència sindical, i Chicago, amb hotels sindicalitzats (Cañada, 2017b). L'organització sindical també ha proporcionat als treballadors més garanties de drets en múltiples àmbits, com l'assessorament sobre la situació migratòria i els beneficis en matèria de transport, salut, horaris i calendari laboral, entre d'altres.

Una de les iniciatives internacionals més reconegudes d'aquest sindicat ha estat el programa **FairHotel**. A través d'una pàgina web i una app dissenyada per a diferents

4. L'EROSIÓ DE LA TURISTIFICACIÓ CAPITALISTA: EXEMPLES EMPÍRICS

dispositius mòbils, qualsevol persona interessada a allotjar-se a determinades ciutats pot accedir a informació relativa a la qualitat del treball a diversos hotels. En primer lloc, es pot trobar una llista de boicot actualitzada en què, ordenada per estats, es poden localitzar hotels que estan en vaga, altres on s'està produint algun tipus de conflicte laboral i, finalment, aquells que estan en risc d'entrar en aquest conflicte laboral. També s'ofereix informació perquè quan es reservi un hotel o es vulgui organitzar un esdeveniment, es pugui obtenir una garantia de protecció contra els conflictes laborals, i que si es dóna permet la cancel·lació de la reserva sense penalització. D'aquesta manera, el consumidor pot triar amb coneixement de causa a quins hotels allotjar-se quan viatja o organitza reunions i seminaris. La decisió de boicotejar un hotel és presa pels treballadors sindicalitzats d'aquest mateix establiment, constituint així una eina de pressió i acció sindical.

El programa també permet que una persona interessada sigui informada regularment sobre casos de conflicte laboral mitjançant un sistema d'alerta. Així mateix, diversos mecanismes permeten als que ho desitgin involucrar-se en el suport al programa, convertint-se en aliats permanents. D'aquesta manera, clients particulars, organitzacions o empreses que contracten serveis a hotels poden ajudar a ampliar el nombre d'hotels que sol·liciten formar part del programa o fer saber a aquestes empreses que es valora el respecte als drets laborals a través de la selecció d'hotels amb què es treballa.

El Programa parteix del reconeixement de la importància de l'opinió de la clientela per al sector hotelier, i s'hi ha identificat una oportunitat per promocionar aquells hotels que ofereixen condicions laborals dignes i garanties de lliure organització sindical, i alhora es

Font: Unite Here

4.
L'EROSIÓ DE LA
TURISTIFICACIÓ
CAPITALISTA:
EXEMPLES
EMPIRICS

penalitzava les empreses en què es vulneraven els drets laborals o que es troben en situació de conflicte. L'extensió d'aquest tipus d'aliances entre diversos sectors socials és fonamental per avançar en un projecte postcapitalista ampli.

4.4. L'Hotel Bauen: fugir del turisme capitalista a través de la propietat cooperativa

Les pràctiques post-capitalistes no solen estar planificades, sinó que sorgeixen espontàniament com a reacció a circumstàncies concretes. L'**Hotel Bauen** podria considerar-se un exemple paradigmàtic de producció turística i empoderament social sota lògiques post-capitalistes que ha aconseguit l'atenció de moviments socials i acadèmics crítics (Higgins-Desbiolles, 2012; Ruggieri et al., 2018; Fernández-Miranda, 2019). Situat al centre de Buenos Aires a Argentina, l'hotel va ser inaugurat el 1978 durant la dictadura militar. Va obrir les portes per primera vegada als visitants durant la Copa Mundial de la FIFA de 1978, un esdeveniment considerat com a un mitjà per emmascarar el genocidi polític comès durant aquella època. El propietari, Marcelo Iurcovich, que mantenia fluides relacions amb el poder militar, va construir l'hotel gràcies a un préstec públic, que mai va ser tornat, del Banc Nacional de Desenvolupament (BANADE) (O'Donnell, 2007).

Després de la dictadura, l'Argentina va patir intenses turbulències socioeconòmiques relacionades amb l'adopció de programes neoliberals d'ajust estructural (PAE), que van provocar una profunda crisi social, econòmica i política l'any 2001 (Fernández-Durán, 2003). Els moviments socials de base, que promouien el lema "que se vayan todos", van tenir un paper fonamental per forçar la dimissió de cinc presidents en onze dies. La gravetat de la crisi va fer que florissin múltiples pràctiques no capitalistes, en la mesura que ni l'Estat ni el sector privat podien atendre les necessitats humanes (Zibechi, 2003). En aquest context, el Movimiento Nacional de Empresas Recuperadas (MNER), que va adoptar el lema "ocupar, resistir, produir" del Moviment dos Treballadors Rurals Sem Terra brasiler (MST), es va fer càrrec de diverses fàbriques i empreses fallides i abandonades pels seus propietaris. Aquestes van ser gestionades com a cooperatives propietat dels treballadors, com a mitjà per socialitzar l'economia i d'empoderament social (Ruggieri, 2017).

Al 2003, dos anys després del tancament, un grup de treballadors va decidir ocupar i reobrir l'hotel.

El desembre de l'any 2001, el propietari de l'Hotel Bauen, que feia temps que intentava vendre'l, va tancar l'establiment i va acomiadar tota la plantilla. Dos anys després, un grup de treballadors, ajudats i assessorats pel MNER, va decidir ocupar i reobrir l'hotel. El 2004, l'hotel va tornar a funcionar gestionat per la **Cooperativa de Treballadors de l'Hotel Bauen**, una forma de producció turística sense patrons. Els treballadors van haver de canviar radicalment els seus objectius polítics de quan eren assalariats, de la lluita contra la classe capitalista cap a l'organització democràtica de la producció

4. L'EROSIÓ DE LA TURISTIFICACIÓ CAPITALISTA: EXEMPLES EMPIRICS

Les elits socials van assenyalar les empreses recuperades pels treballadors com un clar atac contra la propietat privada que s'havia de reprimir.

turística. A més, la cooperativa i els més de cent cinquanta membres es van convertir en un centre neuràlgic de l'activitat cultural i política local (Ruggeri et al, 2018).

Tot i això, la cooperativa Bauen, juntament amb moltes altres cooperatives de treballadors, es va enfrontar a una situació adversa caracteritzada per una prolongada lluita legal contra els intents de desallotjament. Les elits socials van assenyalar les empreses recuperades pels treballadors com un clar atac contra la propietat privada que s'havia de reprimir. En aquest sentit, a partir del 2005 la cooperativa Bauen es va enfrontar a una llarga i complexa batalla legal després que els propietaris reclamessin la propietat. Això va tenir un impacte notable en el funcionament de l'hotel. Aquesta batalla va erosionar el projecte en un doble sentit: van haver de dedicar molts esforços a la defensa legal de la cooperativa, al mateix temps que els fons per millorar les instal·lacions de l'hotel van escassejar a causa, en part, de la seva inestable situació legal. Per altra banda, la lluita política també es va traduir en un suport fort a la cooperativa per part de la societat civil.

Després de dotze anys d'impugnació legal, la Cambra de Senadors va declarar que l'hotel podia seguir a les mans de la Cooperativa (Machado, 2015). Tot i això, Mauricio Macri, president de l'Argentina entre 2015 i 2019, i destacat empresari, va utilitzar el seu poder executiu per revocar la decisió (Centenera, 2016). Tot i les amenaces de desallotjament, la Cooperativa Bauen va continuar funcionant fins a l'octubre del 2020, quan la crisi turística de la COVID-19 i les càrregues del deute la van obligar finalment a tancar les portes de l'hotel (Piscetta, 2020), que ara intenta noves possibilitats d'activitat.

L'experiència de l'Hotel Bauen pot donar llum sobre importants dinàmiques dels projectes turístics post-capitalistes. En els termes plantejats per Nancy Fraser, la Cooperativa Bauen es pot considerar un exemple clar d'un triple moviment que persegueix l'autonomia transcendint totes les formes de dominació externa (Fraser i Jaeggi, 2018), o en termes de Wright (2019), com un esforç per fugir del capitalisme. De fet, Wright arriba a suggerir: "En una economia socialista democràtica, les cooperatives de treball associat constituïrien potencialment un sector substancial, potser fins i tot la forma dominant d'organització dedicada a la producció de mercat per a molts béns i serveis" (2019: 77).

Però, alhora, aquest exemple demostra alguns dels límits d'aquests projectes autònoms quan les polítiques emancipadores no s'amplien. L'Hotel Bauen i altres cooperatives de treballadors van haver de concentrar els seus esforços no només per mantenir els projectes econòmics i polítics, sinó també per resistir la pressió de l'aparell estatal. Per tal que accions comunitàries com aquestes tinguessin èxit, l'ocupació d'hotels i fàbriques hauria d'anar acompanyada d'una acció de suport estatal: un doble moviment institucional que complementés el triple moviment obrer. Una regulació estatal que legitimés les expropiacions de la propietat i establís lleis de cooperatives de treballadors podria haver facilitat molt les coses a les empreses recuperades pels treballadors. Si no n'hi ha, paradoxalment, els treballadors que van obtenir el control de les empreses van

4. L'EROSIÓ DE LA TURISTIFICACIÓ CAPITALISTA: EXEMPLES EMPIRICS

perdre els drets com a treballadors assalariats perquè la legislació argentina ja no els considera treballadors sinó gairebé empresaris. Per tant, tot i que l'àmplia organització social i la forta aprovació social han fet possible la proliferació d'empreses recuperades pels treballadors a Argentina, la resistència de les elits recolzades per l'Estat ha socavat el rendiment i el potencial d'aquests projectes.

Les condicions socials d'Argentina poden ser conceptualitzades com a paradigmàtiques del neoliberalisme llatinoamericà. Des de la gran crisi del 2001, molts estats llatinoamericans, incloent-hi Argentina, han transitat cap a diferents tipus de socialisme o "post-neoliberalisme", encara que en el context de múltiples contradiccions (Burbach et al., 2013). La teorització de l'Estat de Poulantzas (2001), assenyalada anteriorment, ajuda a comprendre les contradiccions d'aquest gir socialista llatinoamericà. Si seguim Poulantzas en la conceptualització de l'Estat més enllà del seu deïfament –Estat com a cosa o com a subjecte (2001: 128-129)–, els canvis en els partits polítics que comanden l'aparell estatal no equivalen necessàriament a la transformació de les complexes i contradictòries relacions de classe que conformen el mateix Estat. Per tant, "el canvi en la relació de forces de classe sempre afecta l'Estat; però no s'expressa a l'Estat de manera directa i immediata" (Poulantzas 2001: 130).

Els successius governs de Kirchner, entre el 2003 i el 2015, van intentar revertir en certa manera les polítiques neoliberals, sota la pressió de fortes mobilitzacions socials, alhora que van reforçar els sectors populars i van augmentar les polítiques socials. Tot i això, les elits socials havien influït durant molt de temps a l'Estat i podien enfrontar-se a aquestes polítiques utilitzant el mateix aparell estatal. Després de

Font: Wikipedia

4.
L'EROSIÓ DE LA
TURISTIFICACIÓ
CAPITALISTA:
EXEMPLES
EMPIRICS

L'hotel Bauen és un exemple paradigmàtic de la resistència de les elits a la socialització.

dècades de neoliberalisme i corrupció, aquestes lògiques no van desaparèixer, sinó que van arrelar profundament a l'Estat. Coincidint amb la presidència dels Kirchner a la República Argentina, Mauricio Macri va ser elegit president de la Ciutat Autònoma de Buenos Aires (2007-2015). Macri, un conegut empresari, encarna el conflicte de classes dins de la política argentina. Així, la lluita legal per l'expropiació de l'Hotel Bauen es va desenvolupar a diferents escales polítiques, des del nivell provincial (el Parlament de Buenos Aires controlat per Macri) fins al nacional (el Congrés Nacional sota la influència de Kirchner). L'hotel Bauen va ser el primer cas d'una empresa recuperada l'expropiació de la qual es va elevar al nivell polític nacional, ja que la majoria d'aquests casos s'abordaven i es resolien a escala provincial. Després de dècades de disputa legal i quan la situació jurídica del Bauen estava a punt de decidir-se, Macri va arribar a la presidència de la República (el 2015) i es va oposar a la seva legalització. Aquest cas és, doncs, un exemple paradigmàtic de la resistència de les elits a la socialització. A més, el Bauen il·lustra la importància de la intervenció de l'Estat fins i tot en projectes ostensiblement autònoms. En conseqüència, la transformació de les relacions socials que conformen l'Estat resulta crucial en la construcció de projectes post-capitalistes, que seguint Poulantzas (2001) es basen en l'aprofundiment de la democràcia. De la mateixa manera, projectes autònoms com el Bauen juguen un paper clau en aquest aprofundiment de la democràcia entesa com a política emancipadora.

**4.5.
Cooperativa Los Pinos (El Salvador):
domesticar el turisme capitalista a través de la iniciativa comunitari**

El turisme rural comunitari es pot entendre com un model de gestió basat en el control col·lectiu de la població local sobre el conjunt de l'activitat turística (Cañada, 2014). Implica la participació en el desenvolupament, la gestió i la distribució dels beneficis del turisme, basat en la propietat i el control de la mateixa activitat, i integrat en una economia local més àmplia (Ruíz-Ballesteros, 2017). La seva implantació ha estat freqüent a zones rurals de països empobrits d'Àfrica, Àsia i Amèrica Llatina.

Hi ha un potencial emancipador enorme en aquest intent d'apropiació col·lectiva de l'activitat turística per part de sectors socials tradicionalment exclosos de la producció turística. Tot i això, també s'enfronta a clares limitacions, relatives sobretot a les dimensions d'escala d'aquest tipus de propostes. Aquestes tenen a veure, d'una banda, amb les polítiques públiques i de les agències de cooperació que han orientat les iniciatives comunitàries cap a una certa "elitització" del seu mercat, prioritzant els clients d'origen estranger (amb el consegüent impacte ambiental del desplaçament d'aquests clients), i de l'altra, a la seva utilització per part d'operadors turístics i plataformes d'intermediació que han de mostrar una oferta molt variada per atendre un mercat organitzat sobre una base postfordista cada cop més segmentada (Cañada,

4.
L'EROSIÓ DE LA
TURISTIFICACIÓ
CAPITALISTA:
EXEMPLES
EMPIRICS

La gestió cooperativa de la finca va permetre als seus membres millorar les condicions de vida i que poguessin dur els seus fills a l'escola.

2019a). No obstant això, també hi ha nombroses experiències que avalen el potencial emancipador del model.

Una de les iniciatives destacades és la **Cooperativa Los Pinos** a El Salvador (Cañada, 2017a). La cooperativa va ser creada l'any 1980, en el marc d'un procés de reforma agrària, i actualment compta amb 87 socis. Disposa de 285 hectàrees de les quals la major part es dedica a la producció i comercialització de cafè –l'activitat principal de la cooperativa– i complementàriament als serveis turístics. Abans de constituir-se com a cooperativa, les condicions de vida dels treballadors, en règim de colonat, eren extremadament precàries, i no tenien accés a l'electricitat, aigua potable o permís per reparar casa seva, a més de salaris molt baixos. Gràcies a la gestió cooperativa de la finca, la venda de cafè va permetre als seus membres millorar les condicions de vida i que poguessin dur els seus fills a l'escola. A causa de la caiguda dels preus internacionals del cafè l'any 2001, la cooperativa, en primer lloc, va decidir buscar com afegir valor a la seva producció integrant el treball de processament del cafè i vinculant-se al mercat de comerç just. Així es garantia una major estabilitat en els preus, a més de proporcionar una prima per invertir en el desenvolupament social dels seus membres. En segon lloc, la cooperativa va decidir diversificar els ingressos posant en marxa serveis turístics. La seva oferta turística s'adreça principalment a sectors de la classe mitjana del país i, en menor mesura, a ciutadans salvadorencs que viuen a l'estranger i tornen de vacances. Tot i que ofereixen servei d'allotjament en cabanes, el seu principal negoci és el restaurant, on serveixen menjar preparat amb gastronomia local, i des del qual

Font: Cooperativa Los Pinos

4. L'EROSIÓ DE LA TURISTIFICACIÓ CAPITALISTA: EXEMPLES EMPIRICS

els visitants poden fer excursions per la plantació de cafè, gaudir de les vistes des de diversos miradors i banyar-se al llac de Coatepeque. Aquesta aposta pel turisme domèstic va superar els vint mil visitants l'any 2019, abans de la pandèmia de la COVID-19. També ha contribuït a incrementar les vendes del cafè produït a la finca, tan servit en tassa al restaurant com en paquets per endur.

El potencial emancipador d'iniciatives com la Cooperativa Los Pinos s'estructura en diversos nivells: apropiació col·lectiva i gestió democràtica d'una iniciativa empresarial cooperativa; beneficis socials generalitzats per als seus socis; resposta a les necessitats de sectors socials més amplis (de classes mitjanes i treballadores) que poden accedir a entorns naturals i gaudir de la gastronomia local; reducció de la petjada ecològica pel transport d'una clientela majoritàriament local; i augment de la resiliència de la iniciativa i dels seus socis davant d'amenaques externes, ja que el turisme es concep com una manera de diversificar i complementar la seva economia, no com un substitut o monocultiu.

Aquest refugi en una micro-alternativa (*fugir*) té pretensions d'influència (*resistir*) mitjançant el seu efecte demostració i fer contrapès als danys del turisme capitalista (*domesticar*).

4.6. **La Fira de Barcelona: fugir del turisme capitalista a través de la recuperació de l'ús del sòl públic**

La Fira de Barcelona està situada a un dels punts turístics més importants de la ciutat, i comprèn 27 hectàrees de terreny municipal, 11 de les quals són edificis dedicats a exposicions i convencions. Tot i que és una propietat totalment pública, el consorci públicoprivat de la Cambra de Comerç de Barcelona ha cedit l'espai a diverses entitats privades per a l'organització d'exposicions comercials de gran envergadura, com el World Mobile Congress. En general, l'ambició del consorci que gestiona La Fira és convertir l'espai en un centre mundial de turisme de congressos i exposicions i, per tant, augmentar el nombre de visitants previs a la COVID-19 (fins a superar els 2 milions de visitants anuals el 2019).

L'any 2019 més de cinquanta col·lectius i organitzacions civils es van unir per demanar que l'Ajuntament reconsiderés la renovació del contracte de concessió de la Fira al consorci publicoprivat

Tot i això, l'any 2019 més de cinquanta col·lectius i organitzacions civils dels barris circumdants de la Fira i d'altres parts de la ciutat es van unir per denunciar aquest model de desenvolupament expansiu. El moviment demanava que l'Ajuntament reconsiderés la renovació del contracte de

concessió de la Fira al consorci publicoprivat, que pretén ampliar la seva activitat comercial a la zona afegint nous showrooms internacionals, espais de coworking i més pressió turística a la zona.

4.
L'EROSIÓ DE LA
TURISTIFICACIÓ
CAPITALISTA:
EXEMPLES
EMPIRICS

Sota el lema “La Fira o la Vida”, el moviment va posar èmfasi en els impactes socioecològics negatius i alienants del turisme massiu de congressos tant al barri com a la ciutat en conjunt, i del fort impuls gentrificador d'aquest turisme en particular. El moviment reclamava usos alternatius de l'espai públic centrats en les necessitats dels residents locals, prioritzant així la convivència veïnal, l'habitatge assequible i la interacció social en lloc d'un model de creixement alimentat pel turisme. Una de les propostes era convertir tots els pavellons existents en habitatges i centres socials, alhora que les zones pavimentades a l'aire lliure de la Fira es transformarien en espais forestals i verds. D'aquesta manera, el projecte podria donar resposta a les demandes creixents d'habitatge assequible i espais verds a la ciutat, necessitats molt agreujades per la crisi de la COVID-19.

Tot i això, tant la proposta com el moviment s'han enfrontat a una dura reacció per part del lobby de la Fira i de l'Ajuntament de Barcelona, on el partit socialista (PSC) es manté ferm en el seu suport al desenvolupament d'un turisme de congressos, i en general al creixement de l'activitat turística, mentre que el seu soci majoritari a l'Ajuntament de Barcelona (Barcelona en Comú) qüestiona més obertament la funcionalització turística a la ciutat (com ja s'ha explicat anteriorment).

És un exemple de com alliberar l'espai públic de la lògica de l'acumulació de capital.

El cas prefigura una de les possibles vies de desturistificació com a estratègia postcapitalista en societats altament turistificades. És un exemple de com alliberar l'espai públic de la lògica de l'acumulació de capital i de reorganitzar-lo sobre la base de la redistribució justa, la deliberació democràtica i les estratègies sense ànim de lucre i sense creixement; com un ampli

Font: David Bravo

4. L'EROSIÓ DE LA TURISTIFICACIÓ CAPITALISTA: EXEMPLES EMPIRICS

terreny per a la política prefigurativa en què la resistència a les forces de l'acumulació de capital s'uneix a les formes de producció cooperatives, orientades al fet social i sense ànim de lucre. Repensar i refer les grans infraestructures turístiques per convertir-les en espais per a la vida local pròspera, la natura i l'activitat econòmica social i solidària és encara més pertinent durant la pandèmia de COVID-19, ateses les incertes perspectives de futur d'esdeveniments massius com a fires, exposicions i conferències.

La denúncia veïnal vol influir en la presa de decisions de l'Estat (*resistir*) per crear una alternativa transformadora (*fugir*).

4.7. **La Trapa: resistència al turisme capitalista a través dels règims de propietat comuna**

"Dominguero" és una paraula castellana que s'utilitza per designar algú que gaudeix del temps lliure fent senderisme o pícnic al camp, minimitzant la seva despesa. No obstant això, mentre el nombre de "domingueros" a Espanya creix constantment, les infraestructures públiques per acollir-los (espais naturals gestionats, berenars, senders de Gran Recorregut – GR– o accessos públics al litoral marítim i a les riberes dels rius) disminueixen contínuament. Encara més en espais turísticats com Mallorca, a causa de la conversió del camp a urbanitzacions residencials extensives privades. Aquesta illa té un nombre rècord de places hoteleres i d'arribades de turistes en relació amb la mida i el nombre d'habitants. L'oferta turística es diversifica des dels desenvolupaments estàndard de sol i platja a un espectre més ampli, incloent-hi activitats recreatives a l'aire lliure com la freqüentació d'espais naturals. L'especialització funcional del turisme a Mallorca està impulsada per promotors urbanístics i hotelers (Pons, et al. 2015), però la preservació del paisatge també és exigida per inversors immobiliaris, immigrants amb recursos i camarilles de poder locals, que tenen interessos econòmics monopolístics a l'illa (Blázquez-Salom, et al. 2019). Aquesta tensió es manifesta, entre d'altres, en conflictes d'accés als espais naturals.

Molts moviments socials locals mallorquins i ONG han articulat demandes per a la conservació de la naturalesa i el dret de les persones a gaudir-ne (García-Munar, 2017; Rayó, 2004). Les lluites per frenar el creixement urbanístic, sobretot pel desenvolupament de l'oferta turística, han estat expressades en campanyes de defensa dels espais naturals amenaçats. Aquest va ser l'objectiu de l'ocupació pacífica, l'any 1977, de l'illot de **Sa Dragonera**, situat als voltants de Mallorca, on s'havia projectat un desenvolupament urbanístic elitista (3.770 llits turístics a un illot de 288 hectàrees). Tres anys més tard, el **GOB**, una ONG ecologista mallorquina, va comprar una finca rural anomenada **La Trapa** (davant l'illot i que conté restes d'un monestir trapenc de principis del segle XIX), mitjançant donacions dels seus membres i de persones properes. Aquesta iniciativa sense finalitat de lucre no va rebre el suport de l'administració pública, a causa del paper contrahegemònic del GOB en la denúncia dels danys mediambientals i la corrupció política associats a la indústria turística (Murray et al., 2010). Quaranta

4.
L'EROSIÓ DE LA
TURISTIFICACIÓ
CAPITALISTA:
EXEMPLES
EMPIRICS

La gestió de La Trapa com a iniciativa col·lectiva sense ànim de lucre contribueix a desmercantilitzar-ne el gaudi.

anys després, l'antic monestir abandonat de l'ordre trapenc ha estat restaurat en part gràcies a aportacions comunitàries i tot l'espai natural és gestionat per al gaudi general de residents i turistes. Així és com una iniciativa sense ànim de lucre ha contribuït a la conservació i el gaudi de la naturalesa i del patrimoni cultural mitjançant un esquema de propietat comuna, pel valor d'ús i no de canvi i a través d'una iniciativa autònoma dirigida per un col·lectiu local sense ànim de lucre. Aquest cas també es pot entendre com un "triple moviment" que persegueix una política autònoma i emancipadora més enllà de les institucions estatals. Seguint Young i Markham (2019), la gestió de La Trapa com a iniciativa col·lectiva sense ànim de lucre contribueix a desmercantilitzar-ne el gaudi, ja que és el contrari a un tancament de terres, "enclosed land" (privatitzada, alienable, individualitzada, abstreta, valorada i desplaçada) que prolifera a Mallorca.

L'augment de les visites a La Trapa des del començament de la pandèmia de la COVID-19 ens ha recordat dolorosament la nostra interconnexió amb la naturalesa no humana. En restringir-se els nostres contactes socials, l'oci a la natura contribueix tant al nostre benestar com a la nostra presa de consciència de la necessitat d'assolir un equilibri ecològic. Els confinaments selectius, forçats o voluntaris de certs segments de la població, posen de manifest la necessitat de regular el dret al lleure a la natura. En la mesura que La Trapa és principalment un projecte de conservació de la naturalesa i del patrimoni, el seu ús excessiu amb fins recreatius (com el dels diumenges) durant la pandèmia està generant un intens debat entre els membres del GOB. A mesura que acaben les mesures de confinament, La Trapa també recupera la seva funció turística no lucrativa.

Font: Damià Gomis

4. L'EROSIÓ DE LA TURISTIFICACIÓ CAPITALISTA: EXEMPLES EMPIRICS

La preponderància dels casos en sentit contrari singularitza i dóna relleu al cas de La Trapa, atès que la preservació de la natura també s'utilitza com a justificació per privar el gruix de la població d'aquest dret a l'oci o per convertir la natura en una mercaderia més. L'oposició a la Trapa és fer prevaldre la reserva d'espais conservats per al gaudi privat o fins i tot cobrant per l'accés a les anomenades Àrees Privades Protegides (Müller i Blázquez-Salom, 2020). El mode de producció i de regulació neoliberal és a la base d'aquesta estratègia, en relació amb la qual convé investigar fórmules de socialització de l'oci a la natura a través de la propietat i del control comunitari (Büscher i Fletcher, 2020). El cas del treball del GOB a La Trapa exemplifica aquest tipus d'iniciatives de resistència al capitalisme, sorgides des de la societat civil, per evitar la submissió de l'espai a una mercaderia turística. La seva intenció d'influència, marcant una fita (*resistir*), s'articula mitjançant el refugi en una microalternativa (*fugir*).

Font: Ernest Cañada

5.

CONCLUSIONS

Aquest informe ha explorat com el turisme postcapitalista pot materialitzar-se en diferents contextos, tant a través d'iniciatives de dalt a baix com de baix a dalt que desafien o escapen en diversos graus al mode de producció i intercanvi capitalista que actualment domina la indústria turística mundial. Set exemples empírics, que van des de les pràctiques reguladores centrades a l'Estat responen a les demandes dels moviments socials fins a les iniciatives ascendents centrades a la societat civil, han il·lustrat l'espectre de les diferents estratègies capaces de contribuir a aquest projecte.

El cas de les polítiques de l'**Ajuntament de Barcelona**, impulsades pels governs sorgits de la resposta al 15M, contribueix a explorar la qüestió de Wright (2019) de si l'aparell estatal, habitualment cooptat al servei del sistema capitalista, també es pot aprofitar per socavar i desmantellar-ne el domini. La iniciativa del **SESC Bertioga** de turisme social al Brasil també il·lustra la possibilitat que el turisme a una escala substancial satisfaci les necessitats de les classes treballadores per al desenvolupament educatiu i humà. El programa **FairHotel** mostra una iniciativa més autònoma, dirigida per sindicats que pressionen els hotels perquè ofereixin condicions de treball decents i, sobretot, ensenya les possibilitats de posar límits al capital dins de la mateixa empresa, domesticant també el turisme.

Avançant cap al "tercer moviment" de Fraser que transcendeix totes les formes de dominació externa, el projecte de l'**Hotel Bauen** de "producció turística sense patrons" a través de l'autorganització dels treballadors de la cooperativa exemplifica l'altre extrem de l'espectre estratègic: fugir de la incursió de l'Estat i lluitar contra la classe capitalista amb el funcionament democràtic d'un allotjament turístic. Així mateix, la **Cooperativa Los Pinos** s'ha autoorganitzat per complementar i diversificar la producció de cafè de comerç just amb serveis turístics, especialment orientats a les classes mitjanes salvadorenques i compromesos amb el turisme domèstic; fugint, resistint i també prenent domesticar-ho. Al seu torn, la campanya "**La Fira o La Vida**" il·lustra les demandes ascendents dels moviments socials per frenar la turistificació a Barcelona, exigint la transformació d'un projecte d'esdeveniments d'exposició comercial a gran escala (com el Congrés Mundial de Mòbils) en espais verds públics, desmercantilitzant-los i promovent (resistint i fugint) habitatges accessibles. Finalment, el cas de **La Trapa** també pretén aturar el creixement urbà i socialitzar l'oci a la natura, tant per als turistes com per als residents, a través d'un pla de propietat comuna, en el context de

Taula 1. Formes d'erosionar el turisme capitalista

<p>DESMANTELLAR amb reformes dirigides per l'Estat, des de dalt.</p>	<p>Ajuntament de Barcelona: regulació municipalista amb planejament urbà-turístic.</p>
<p>DOMESTICAR neutralitzar els danys mitjançant institucions de contrapès.</p>	<p>SESC Bertioga: turisme social d'iniciativa privada amb control estatal per contribuir al benestar de la classe obrera i promoure aliances entre els sectors socials.</p>
	<p>Unite Here: sindicalisme per avalar bones pràctiques laborals i denunciar abusos.</p>
<p>RESISTIR influint des de fora de l'Estat.</p>	<p>Los Pinos: turisme comunitari mitjançant propietat i control col·lectius.</p>
	<p>La Trapa: desmercantilitzar el gaudi de la natura mitjançant la propietat i la gestió no lucrativa d'un espai natural.</p>
	<p>La Fira o la Vida: denuncia veïnal i proposta d'alternativa transformadora.</p>
<p>FUGIR refugiant-se en una micro-alternativa.</p>	<p>Hotel Bauen: gestió cooperativa dels treballadors que s'apropien dels mitjans de producció per socialitzar els beneficis i empoderar-los. El paper de l'Estat en la defensa de projectes autònoms.</p>

Font: elaboració pròpia.

la tendència dominant a Mallorca de reservar espais conservats per al gaudi privat amb relació als mercats immobiliaris impulsats pel turisme.

En les diverses formes i objectius, aquesta col·lecció de casos recolza l'afirmació de Wright que "la configuració institucional òptima d'una economia democràtica-igualitària és... probablement una barreja de diverses formes de planificació participativa, empreses públiques, cooperatives, empreses privades regulades democràticament, mercats i altres formes institucionals, en lloc de dependre exclusivament d'alguna d'elles" (2019: 72). En conjunt, es pot considerar que **els casos demostren el potencial de combinar diverses formes d'acció en diferents contextos i escales dins d'una estratègia global per erosionar el capitalisme**, com suggereix Wright (2019). Així, es pot entendre que les diferents iniciatives contribueixen a un "procés comú d'expansió i aprofundiment dels elements socialistes del sistema econòmic de manera que es debilita el domini del capitalisme" (Wright 2019: 71). Tal com descriu

5. CONCLUSIONS

Wright, el potencial més gran d'aquesta estratègia és que, “amb el temps, l'efecte acumulatiu d'aquesta interacció entre els canvis des de dalt i les iniciatives des de baix pot arribar a un punt on les relacions socialistes creades dins de l'ecosistema econòmic es tornin prou prominents a les vides dels individus i les comunitats perquè ja no es pugui dir que el capitalisme és dominant” (2019: 62). És aquest potencial per articular la socialització turística a diferents escales el que aquest article ha intentat destacar, i que convidem altres investigadors i investigadores a continuar explorant més en el futur.

Cal destacar, per descomptat, que les pràctiques post-capitalistes com les que s'han documentat en aquest debat són fràgils, circumstancials i contingents. Així com aquestes pràctiques poden contribuir a erosionar el capitalisme, el capitalisme també pot deteriorar el seu potencial postcapitalista. En conseqüència, hem d'entendre aquest potencial postcapitalista com una cosa que passa dins d'un context temporal (i espacial) específic, condicionat per les circumstàncies particulars que es donaven aleshores (i allà). Tot i això, malgrat la seva contingència, **els nostres diferents exemples il·lustren camins diversos i sinuosos per prefigurar i construir pràctiques turístiques post-capitalistes**. A diferència de l'imaginari revolucionari del segle XX, sostenim que lluny d'un projecte organitzat i a gran escala, **la revolució postcapitalista del segle XXI hauria de sorgir d'una constel·lació d'utopies reals concretes** (Wright, 2010). Les pràctiques post-capitalistes realment existents, amb les seves pròpies contradiccions i manifestacions difuses dins del sistema capitalista hegemònic, probablement seran les que construeixen un ordre contrahegemònic a través de l'erosió del capitalisme tal com suggereix Wright (2019). En conseqüència, sense exagerar el potencial de qualsevol dels nostres exemples específics per efectuar un canvi significatiu per dret propi, es poden entendre, considerats en conjunt, com una contribució a un esforç general, encara

Els nostres exemples es poden entendre, considerats en conjunt, com una contribució per ampliar l'espai per al post-capitalisme dins d'una indústria turística mundial que continua sent decididament de caràcter capitalista.

que en gran manera desconnectat, per ampliar l'espai per al post-capitalisme dins d'una indústria turística mundial que continua sent decididament de caràcter capitalista. Superar aquesta fragmentació reunint de forma més proactiva aquestes iniciatives disperses dins d'un marc de governança comú (encara que no organitzat jeràrquicament) serà essencial per permetre'ls transcendir les seves limitacions

individuals i contribuir a un canvi estructural més ampli que el que puguin assolir per si mateixes. Les **investigacions futures** hauran d'explorar de manera més concreta com assolir aquest objectiu.

Com hem posat en evidència al llarg de la nostra anàlisi, **la qüestió de l'Estat ocupa un lloc central en el debat sobre aquest potencial postcapitalista del turisme** –i en qualsevol projecte transformador de caràcter emancipatori. Entès com una relació social que cristal·litza les forces de classe i els conflictes de poder, l'Estat sol oposar-se a l'aparició i l'expansió de la política postcapitalista. No obstant això, a causa del mateix estatus de l'Estat com a relació social contingent, les relacions socials canviants tenen el potencial de produir (múltiples) esquerdes a l'aparell estatal, creant un espai per a la política prefigurativa postcapitalista i emancipadora. A més d'incloure l'acció dirigida per l'Estat com a element d'erosió del capitalisme (o simplement de mitigació de les

5. CONCLUSIONS

contradiccions), el nostre interès és també destacar el paper dels moviments socials per limitar l'excés d'Estat, exercint el poder popular i portant a terme una política autònoma i emancipadora més enllà de les institucions estatals (Malm, 2020).

A més, som molt conscients que la recerca del decreixement turístic ha d'anar més enllà de la mera erosió del capitalisme, per garantir que les alternatives establertes també s'ajustin als límits planetaris, treballant per reduir les exigències materials i energètiques. Perquè aquest enfocament socioecològic decreixentista entri en debat amb el potencial de la socialització del turisme, cal comptar amb narratives, eines, mesures i pràctiques més àmplies. Entre elles hi ha les següents: treballar per desmercantilitzar per complet els serveis turístics; reduir dràsticament els viatges ràpids i les infraestructures associades; limitar el desenvolupament de noves infraestructures relacionades amb el turisme; o, alternativament, convertir les instal·lacions turístiques d'alt consum energètic i material en habitatges de baix impacte o centres d'ocupació comunitaris. Iniciatives com aquestes, que aborden directament les dimensions ecològiques de la pràctica postcapitalista, també exigeixen més atenció als esforços per un turisme postcapitalista.

Repensar el turisme des de la perspectiva del decreixement podria implicar a més a més un qüestionament dels viatges per plaer com a part d'una transformació més profunda dels estils de vida.

Finalment, continuen existint preguntes importants sobre la mesura en què la socialització del turisme podria contribuir a escapar de la roda hedonista del consum massiu i conspicu (Sekulova. 2014). Per tant, repensar el turisme des de la perspectiva del decreixement podria implicar a més a més un

qüestionament dels viatges per plaer (ràpids, de llarga distància i de curta durada), com a part d'una transformació més profunda dels mitjans i estils de vida en consonància amb els principis post-capitalistes. Aquestes qüestions constitueixen un altre focus vital de la investigació i la pràctica futures.

Font: Wikipedia

REFERÈNCIES

- Ajuntament de Barcelona (2017). [Plan Especial Urbanístico de Alojamiento Turístico](#). 02/03/2017.
- Akbulut, B (2021) Degrowth. *Rethinking Marxism*, 33(1), 98-110, DOI: 10.1080/08935696.2020.1847014.
- Albo, G. (2020). Postcapitalism: Alternatives or Detours? En L. Panitch y G. Albo (eds.). *Socialist Register 57: Beyond Digital Capitalism. New Ways of Living* (pp. 310-330). Londres: Merlin Press.
- Andriotis, K. (2018). *Degrowth in tourism: Conceptual, theoretical and philosophical issues*. New York: CABI.
- Antunes, R. (2020). As metamorfoses do mundo do trabalho e o proletariado de serviços/turismo. *Revista Turismo Estudos & Práticas*, 9 (Dossiê Temático), 1-12.
- Bianchi, R. (2018). The political economy of tourism development: A critical review. *Annals of Tourism Research*, 70, 88-102.
- Blanco-Romero, A., Blázquez-Salom, M., Cànoves, G. (2018). Barcelona, Housing Rent Bubble in a Tourist City. *Social Responses and Local Policies. Sustainability*, 10(6), 2043.
- Blanco-Romero, A., Blázquez-Salom, M., Morell, M., Fletcher, R. (2019). Not tourism-phobia but urbanophilia: understanding stakeholders' perceptions of urban touristification. *Boletín De La Asociación De Geógrafos Españoles*, 83, 1-30.
- Blázquez-Salom, M., Blanco-Romero, A., Vera-Rebollo, F., Ivars-Baidal, J. (2019). Territorial tourism planning in Spain: from boosterism to tourism degrowth? *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), 1764-1785.
- Blázquez, M., Cañada, E., Murray, I. (2011). Bunker Playa-Sol. Conflictos derivados de la construcción de enclaves de capital transnacional turístico español en el Caribe y Centroamérica. *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, Universidad de Barcelona, 368, 10/07/2011 (edición online).
- Brenner, N., Marcuse, P., Mayer, M. (eds.) (2012). *Cities for people, not for profit*. Londres: Routledge.
- Burbach, R., Fox, M., Fuentes, F. (2013). *Latin America's Turbulent Transitions*. Londres: Zed Books.
- Butler, R.W. (1999). Sustainable tourism: A state-of-the-art review. *Tourism Geographies*, 1, 7-25.
- Büscher, B. y Fletcher, R. (2017). Destructive creation: Capital accumulation and the structural violence of tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(5), 651-667.
- Büscher, B. y Fletcher, R. (2020). *The Conservation Revolution. Radical Ideas for Saving Nature beyond the Anthropocene*. Londres: Verso.
- Cañada, E. (2014). *Turismo comunitario en Centroamérica. Experiencias y aprendizajes*. Managua: Editorial Enlace.
- Cañada, E. (2017a). Contribución del turismo comunitario a la economía campesina: la Cooperativa Los Pinos en El Salvador. En J. Gascón y C. Milano (Eds.). *El turismo en el mundo rural. ¿Ruina o consolidación de las sociedades campesinas indígenas?* (pp. 111-137). La Laguna (Tenerife): PASOS, Colección PASOS Edita, no 18.
- Cañada, E. (2017b). [Carrie Sallgren \(FairHotel\): "Creemos que hay mucho interés en poder viajar de una forma socialmente consciente"](#). Alba Sud, 01/03/2017.
- Cañada, E. (2019a). Los mercados del turismo comunitario en América Latina. Perspectivas para una agenda de investigación. *Dimensiones Turísticas*, 5(3), 96-105.
- Cañada, E. (2019b). Trabajo turístico y precariedad. En E. Cañada & I. Murray. *Turistificación global. Perspectivas críticas en turismo* (pp. 267-287). Barcelona: Icaria Editorial.
- Cañada, E. (2020). *SESC Bertioga, donde el turismo social construye esperanza*. Barcelona: Alba Sud Editorial, colección Informes en Contraste, 11.
- Cañada, E. e Izcarra, C. (eds.) (2021). *Turismos de proximidad. Un plural en disputa*. Barcelona: Icaria.
- Cañada, E. y Murray, I. (eds.) (2019). *La turistificación global. Perspectivas críticas en turismo*. Barcelona: Icaria.
- Cañada, E. y Murray, I. (eds.) (2021). *#TourismPostCOVID19 Turistificación confinada*. Barcelona: Alba Sud.
- Cave, J. y Dredge, D., (eds.) (2020a). *Reworking tourism: Diverse economies in a changing world*. Londres: Routledge.
- Cave, J. y Dredge, D. (2020b). Regenerative tourism needs diverse economic practices. *Tourism Geographies*, 22(3), 503-513.
- Centenera, M. (2016). [El hotel Bauen, símbolo de las empresas recuperadas, resiste a Mauricio Macri](#). *El País*, 01/01/2017.
- Chakraborty, A. (2020) Can tourism contribute to environmentally sustainable development? Arguments from an ecological limits perspective. *Environ Dev Sustain*. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10668-020-00987-5>.
- D'Alisa, G. y Kallis, G. (2020). Degrowth and the State. *Ecological Economics*, 169, 106486.
- de Almeida, M. V. (2011). The development of social tourism in Brazil. *Current Issues in Tourism*, 14(5), 483-489.
- Eisenschitz, A. (2016). Tourism, class and crisis. *Human Geography*, 9(3), 110-124.
- Feola, G. (2019). Degrowth and the unmaking of capitalism. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 18(4), 977-997.

- Fernández-Durán, R. (2003). *Capitalismo financiero global y guerra permanente*. Barcelona: Virus.
- Fernández-Miranda, R. (2019). [El largo viaje del patrón. Un análisis de los hoteles recuperados en Argentina](#). *Alba Sud*, 13/06/2019.
- Fletcher, R. (2019). Ecotourism after nature: Anthropocene tourism as a new capitalist 'fix'. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(4), 522-535.
- Fletcher, R., Murray, I., Blanco-Romero, A., Blázquez-Salom, M. (eds.) (2020). *Tourism and Degrowth: Towards a Truly Sustainable Tourism*. Londres: Routledge.
- Flyvbjerg, B. et al. (2003). *Megaprojects and risk: An anatomy of ambition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foster, J.B. (2011). Capitalism and degrowth: An impossibility theorem. *Monthly Review*, 62(8), 26-33.
- Fraser, N. (2013). A triple movement? Parsing the politics of crisis after Polanyi. *New Left Review*, 81, 119-132.
- Fraser, N. y Jaeggi, R. (2018): *Capitalism. A Conversation in critical theory*. Cambridge: Polity.
- García-Munar, P. (2017). *Salvem sa Dragonera. Història dels ecologismes a Mallorca*. Palma: Illa edicions.
- Gibson-Graham, J.K. (1996). *The End of Capitalism (As We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gibson-Graham, J.K. (2006). *A postcapitalist Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gössling, S., Scott, D., Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-20.
- Guerrero, D. (2020). [Barcelona prohíbe el alquiler de habitaciones a turistas](#). *La Vanguardia*, 26/08/2020.
- Hall, C.M., Scott, D., Gössling, S. (2020a). Pandemics, transformations and tourism: Be careful what you wish for. *Tourism Geographies*, 22(3), 577-598.
- Hall, C. M., Lundmark, L., Zhang, J. (2020b). *Degrowth and tourism: New perspectives on tourism entrepreneurship, destinations and policy*. Londres: Routledge.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hickel, J. (2020). *Less is more. How degrowth will save the world*. Londres: Penguin.
- Hickel, J. y Kallis, G. (2020). Is Green Growth Possible? *New Political Economy*, 25(4), 469-486
- Higgins-Desbiolles, F. (2012). The Hotel Bauen's challenge to cannibalizing capitalism. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 620-640.
- Higgins-Desbiolles, F. (2020) Socialising tourism for social and ecological justice after COVID-19. *Tourism Geographies*, 22(3), 610-623.
- Higgins-Desbiolles, F., Carnicelli, S., Krolikowski, C., Wijesinghe, G., Boluk, K. (2019). Degrowing tourism: rethinking tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), 1926-1944.
- Jessop, B. (2016). *The State: Past, Present, Future*. Cambridge Polity Press.
- Kallis, G. (2018). *Degrowth (The economy: Key ideas)*. New York: Agenda Publishing.
- Kallis, G., Kostakis, V., Lange, S., Muraca, S., Paulson, S., Schmelzer, M. (2018). Research on degrowth. *Annual Review of Environment and Resources*, 43, 291-316.
- Kallis, G., Paulson, S., D'Alisa, G., Demaria, F. (2020). *The case for degrowth*. Cambridge: Polity Press.
- Kelly P (2005). Scale, power and the limits to possibilities. A commentary on J.K. Gibson-Graham's "Surplus possibilities: Postdevelopment and community economies". *Singapore Journal of Tropical Geography*, 26, 39-43.
- Klein, N. (2007). *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. Toronto: Knopf Canada.
- Lenzen, M., Sun, YY., Faturay, F. et al. (2018). The carbon footprint of global tourism. *Nature Clim Change*, 8, 522-528.
- Lew, A., Cheer, J. Brouder, P., Teoh, S., Clausen, H.B., Hall, M., Haywood, M., Higgins-Desbiolles, F., Lapointe, D., Mostafanezhad, M., Mei Pung, J., Salazar, N. (eds.) (2020). *Tourism Geographies* 22(3), special issue on "Visions of Travel and Tourism after the Global COVID-19 Transformation of 2020.
- Liodakis, G. (2018). Capital, economic growth, and socio-ecological crisis: A critique of de-Growth. *International Critical Thought*, 8(1), 46-65.
- Machado, D. (2015). El Hotel Bauen, para los trabajadores. *Diagonal*, 28/11/2015.
- Madden, D. y Marcuse, P. (2016). *In defense of housing. The politics of crisis*. Londres: Verso.
- Malm, A. (2020). *Corona, Climate, Chronic emergency*. Londres: Verso.
- Martínez-Caldentey, M. A., Murray, I., Blázquez-Salom, M. (2020a). En la ciudad de Madrid todos los caminos conducen a Airbnb. *Investigaciones Turísticas*, 19, 1-27.
- Martínez Caldentey, M.A., Murray, I., Blázquez-Salom, M. (2020b). Habitabilidad y Airbnb: el alquiler de la vivienda en el distrito centro de Madrid. *Cuadernos de Turismo*, 46, 367-393.
- Mason, P. (2016). *Postcapitalism: A guide to our future*. Londres: Macmillan.
- Milano, C. (2017). *Overtourism y turismofobia. Tendencias globales y contextos locales*. Barcelona: Ostelea School of Tourism & Hospitality.
- Milano, C., Cheer, J.M., Novelli, M. (eds.) (2019b). *Overtourism: Excesses, discontents and measures in travel and tourism*. New York: CABI.

- Miller, E. (2015). Anticapitalism or Postcapitalism? Both? *Rethinking Marxism*, 27(3), 346-367.
- Minnaert, L., Maitland, R., Miller, G. (eds.) (2013). *Social tourism: Perspectives and potential*. Abingdon: Routledge.
- Mowforth, M. y Munt, I. (2016). *Tourism and sustainability: Development, globalisation and new tourism in the Third World*. 4th ed. Londres: Routledge.
- Müller, N. y Blázquez-Salom, M. (2020). El uso público en la custodia de territorio. ¿Hacia un domino de intereses privados? En G. X. Pons, A. Blanco-Romero, R. Navalón-García, L. Troitiño-Torrallba, M. Blázquez-Salom. (eds.). *Sostenibilidad Turística: overtourism vs undertourism*. Mon. Soc. Hist. Nat. Balears, 31: 197-208.
- Murray, I., Amer, J., Blázquez-Salom, M. (2010). Doblars, poder i territori de "marca balear" (1983-2009). *Journal of Catalan Studies*, 13, 321-350.
- Murray, I. (2020). De las geografías del capital a las geografías postcapitalistas. In J. Farinós, J. (coord.). *Desafíos y oportunidades de un mundo en transición* (pp. 285-305). València, Publicacions de la Universitat de València & Tirant lo Blanc.
- Naredo, J.M. (2019). *La taxonomía del lucro*. Madrid: Siglo XXI.
- O'Donnell, S. (2007). [El padre, el hijo y un espíritu non santo](#). *Página 12*, 21/08/2007.
- Piscetta, J. (2020). [El cierre del Hotel Bauen: una leyenda de la vida porteña que marcó un hito en el cooperativismo](#). *Infobae*, 07/10/2020.
- Polanyi, K. (1944). *The great transformation: The political and economic origins of our time*. Boston: Beacon.
- Pons, A., Rullan, O., Murray, I. (2014). Tourism capitalism and island urbanization: tourist accommodation diffusion in the Balearics, 1936-2010. *Island Studies*, 9(2), 239-258.
- Poulantzas, N. (2001 [1978]). *State, Power, Socialism*. Londres: Verso Books.
- Rayó, M. (2004). *Història de l'ecologisme a les Balears*. Palma: Documenta Balear.
- Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, Å., Chapin III, F. S., Lambin, E., ... Nykvist, B. (2009). Planetary boundaries: exploring the safe operating space for humanity. *Ecology and Society*, 14(2), 32.
- Roth, L., Monterde, A., Calleja-López, A. (Eds.). (2019). *Ciudades democráticas. La revuelta municipalista en el ciclo post-15M*. Barcelona: Icaria.
- Ruggeri, A. (2017). Las empresas recuperadas en Argentina: ocupar, resistir, producir. En D. Azzellini e I. Ness (Eds.). *Poder obrero. Control y autogestión obrera desde La Comuna hasta el presente* (pp.). Madrid: La Oveja Roja.
- Ruggeri, A., Desiderio, A., Balaguer, E. (2018). *Bauen: El Hotel de los trabajadores*. Buenos Aires: Descontrol.
- Ruiz-Ballesteros, E. (2017). Socio-ecological Balance in Community-based Tourism Experiences: a Research Proposal. In R. Butler (ed.). *Tourism and resilience* (pp. 41-452). Wallingford: CABl.
- Russo, A. P. y Scarnatto, A. (2017). "Barcelona in common": A new urban regime for the 21st-century tourist city? *Journal of Urban Affairs*, 40, 455-474.
- Sager, T. (2011). Neo-liberal urban planning policies: A literature survey 1990–2010. *Progress in Planning*, 76, 147–199.
- Schenkel, E. (2017). *Política turística y turismo social. Una perspectiva latinoamericana*. Ediciones CICCUS / CLACSO.
- Schenkel, E. y de Almeida, M. V. (2020). Social tourism in Latin America: regional initiatives. In A. Diekmann & S. McCabe. *Handbook of Social Tourism* (pp. 33-42). Cheltenham: Edward Elgar.
- Schmelzer, M. 2016. *The hegemony of growth: the OECD and the making of the economic growth paradigm*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sekulova, F. (2014). Happiness. En G. D'Alisa, F. Demaria, G. Kallis (2014). *Degrowth: A Vocabulary for a New Era*. Londres: Routledge.
- Sekulova, F., Anguelovski, I., Kiss, B., Kotsila, P., Baró, F., Palgan, Y. V., Connolly, J. (2021). The governance of nature-based solutions in the city at the intersection of justice and equity. *Cities*, 112. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103136>.
- Srnicek, N. y Williams, A. (2015). *Inventing the future: Postcapitalism and a world without work*. Londres: Verso.
- Treu, N., Schmelzer, M., Burkhart, C. (2020). *Degrowth in Movement(s): Exploring pathways for transformation*. Winchester, UK: Zero Books.
- United Nations World Tourism Organization (UNWTO) (2018). *'Overtourism'? Understanding and managing urban tourism growth beyond perceptions*. Madrid: UNWTO.
- Wright, E. O. (2010). *Envisioning Real Utopias*. Londres: Verso.
- Wright, E.O. (2019). *How to Be an Anticapitalist in the Twenty-First Century*. Londres: Verso.
- Yates, L. (2015). Rethinking Prefiguration: Alternatives, Micropolitics and Goals in Social Movements. *Social Movement Studies*, 14:1, 1-21.
- Young, F. y Markham, M. (2019). Tourism, capital and the commodification of place. *Progress in Human Geography*, 44(2), 1-21.
- Yrigoy, I. (2021). Strengthening the political economy of tourism: profits, rents and finance. *Tourism Geographies*. DOI: 10.1080/14616688.2021.1894227.
- Zibechi, R. (2003). *Genealogía de la revuelta. Argentina, una sociedad en movimiento*. La Plata: Letra Libre.

Una publicació de

ALBA SUD *
investigació i comunicació per al desenvolupament

Amb el suport de

ISBN: 978-84-09-33932-7

